

REVELATIO CORONAE

Over de moed onwetend te zijn ende plicht om het samenleven te willen

Dat historische crises dikwijls openbaringskarakter hebben, duidt niet op een of andere intrinsieke kwaliteit. Ze zijn slechts openbarend in zoverre ze dwingen. Uit theologische gewoonte en gelovige gemakzucht dichten we snel het openbarende van openbaringen toe aan een openbarend subject. We maken dan van het gebeuren een daad, van een ontsluiten een willen. Door die nadruk op het verbale - zowel in de zin van "werkwoordelijke" als in de zin van "gesproken" - aspect van de openbaring riskeren we de openbaringskracht uit het oog te verliezen. Kritieke gebeurtenissen melden zich niet zomaar aan met afzender en etiket. We weten niet waarvan of van wie ze komen. We weten niet of ze iets en wat ze te betekenen hebben. Crises spreken niet. Ze dwingen, choqueren, verwarren, verleiden zonder waarom, zonder wat en zonder hoe.

Als naakte feiten die niet in onze interpretatieschema's passen verwonden en verwonderen ze ons. Negatief of positief - een aanval van verliefdheid is ook een crisis - dwingen ze ons tot een antwoord. Het Griekse *krinein*, waarvan het begrip "crisis" afgeleid is, betekent dan ook niet minder dan oordelen en beslissen. Crises zijn beslissende momenten, niet vanwege hun inhoud, maar vanwege het geweld waarmee ze ons vertrouwde verstaan en gebruikelijke doen en laten openscheuren. De metafoor van de scheur is hier beter dan die van de breuk. Een crisis snijdt ons niet af van een verleden, maar scheurt het tissue van de werkelijkheid open. Zo valt er licht op wat er buiten ons weten altijd al onder verscholen lag.

De Corona-crisis is zo'n openbaring zonder afzender en zin. De fissuur die, in het voorjaar van 2020, het gordijn van de geschiedenis opende op het ongekende, had de kracht van een metafysisch bevel. De dood dreigde. Het virus dat van een markt in het Chinese Yuhan - hoewel die afkomst momenteel wordt betwijfeld - was komen overwaaien sloeg onbewust aan op oude angsten. Covid scheurde oude, blijkbaar nog niet geheelde wonden open. Want Covid is de naam voor "collectieve leegte".

Covid staat voor ontmenselijkende massavernietiging, zelfontleding van de mensheid. De Spaanse griep doodde miljoenen, dreef de collectieve angst op tot een climax die zich vertaalde op de slachtevelden van de Marne, de eerste mondiale ervaring van medemenselijke zelfdestructie. Liever de dood provoceren en in de hand nemen, dan onmachtig uit angst de zwarte dood te moeten ondergaan. De relatie tussen de Spaanse griep en de Eerste Wereldoorlog beantwoordt keurig aan de dialectiek van de angst: wat onzichtbaar van buiten dreigend op ons afkomt, verinnerlijken we in een poging het te overmeesteren.

Maar juist daar, in die diepte van ons gemoed, zal het ons overweldigen door ons tot "vreemdelingen in onszelf" (Kristeva) te maken en ons de agressie en de oorlog in te jagen. Angst heeft geen gezicht, daarom verliezen wij onszelf erin als ze - bij gebrek aan object - eenmaal is verinnerlijkt. En in een wanhopige poging ons weer terug te vinden, projecteren we de angst in de buitenwereld, waar ze de gedaante van vrees - voor de vijand, het

proletariaat, het - aanneemt en onze geweldsimpulsen legitimeert. Agressiviteit is omgestulpte doodsangst. Twee zijdes van dezelfde *Todestrieb* (Freud): het satanische toverstokje van de Covid heeft haar gewekt. Zonder dat we het merkten zijn oude trauma's gereactiveerd. Eerst het genoemde dubbele trauma van de Spaanse griep en de response in de autogene massaslachting. Vervolgens twee decennia later, het trauma van gezichtsverlies van de Duitse Natie, verdiept door het financiële speculatievirus dat een collectieve armoedeval bewerkte.

Opnieuw de dialectiek van de angst die na toe-eigening van het onzichtbaar dreigende - identiteitsverlies en sociaal-financiële uitmergeling - de naamloze angst vertaalde in identificeerbare vrees: voor de Jood, het Kapitaal, de Bolsjewiek. En die zichtbaar gemaakte vrees wist zelfs de industriële slachtmachinerie van de kampen te rechtvaardigen. En ook deze angstenuw is door Covid geraakt. De dialectiek van de angst bleek parallel te lopen met de dialectiek van de Verlichting. In Auschwitz heeft de mensheid haar gezicht verloren door zichzelf tot restafval van blinde historische processen te verklaren. (*Abschluß der Geschichte*, zei Adorno.) De mens is een verschijnsel dat geofferd mag worden op het blok van de vooruitgang. De enige vraag die Primo Levi overbleef, nadat zijn karkas de rug had kunnen toekeren aan de perfide zegespreuk *Arbeit macht frei*, was deze: "Is dit een mens" (*Se questo è un uomo*).

Is het een wonder dat, in Europa, de Covid-crisis, veroorzaakt door het minuscule 'gele gevaar', ogenblikkelijk de angstdialectiek in werking zette? De wetenschap nam de macht over van de politiek. Naast de premier verscheen een tot dan toe volkomen onbekend personage, de directeur van het RIVM. De man droeg een profetenbaardje. Hij wist het gevaar te benoemen, de risico's te berekenen, de remedies te ontwerpen. Formeel gezien - de democratie functioneert nog - doet de wetenschap niet anders dan het informeren en voorbereiden van de politieke beslissingen. In realiteit kan de volksvertegenwoordiging niet anders dan zich oriënteren aan het advies of aan mogelijke alternatieven die het wetenschappelijke circuit aanreikt. De eerste, en radicaalste beslissing is het geweest de ongedefinieerde angst om te zetten in gerichte vrees. Om met cijfers en statistieken het spook van de zelfvernietigingsgeschiedenis van de mensheid te bezweren. Om toch vooral niet terug te vallen in de negatieve dialectiek van de Verlichting. Zijn we daarin geslaagd? Met de overdrijving die hem niet vreemd is, hekelt de Italiaanse filosoof Agamben de huidige sanitaire totaalstaat die hij zelfs vergelijkt met de nachtjaren van het Nazi-regiem. Sinds maanden hebben even we in Europa leren leven met de *état d'exception*, met avondklok en reisverbod, met meldplicht en zelfregistratie. Agamben verwoordt daarmee in filosofische termen wat op de straat en vooral op de Facebook-, Twitter- en Parler-accounts wordt uitgewisseld. De volkomen ongegronde, maar desalniettemin begrijpelijke overtuiging dat het middel erger is dan de kwaal. De stenen die door de winkelruiten gaan zijn niet gericht tegen de winkeliers, maar tegen de onmogelijkheid om nog vrijelijk de consument uit te hangen. De mens-verwerkende calculatiemachine trekt men her en der ook al uit de zak. Wat kost het niet aan de samenleving om van tachtigplussers op een intensive-care-bed het leven te redden, terwijl anderen, potentieel vitalere mensen, moeten wachten op operaties? Weegt de psychosociale last van de *lock-down* wel op tegen het beloofde resultaat, dat overigens nu al meer dan een jaar uitblijft? Hoe wordt ooit nog het banenverlies hersteld? Wie betaalt de faillissementen, wie de staatschulden in de toekomst die met zware wolken naar ons toeschuift? In het collectief bewustzijn is het minuscule Covid-virus al even abstract

als de laboratorium-berekeningen van het RIVM. Daarom maakt het weinig uit of je tegen Baäl of tegen Beëlzebub strijdt. Van de weeromstuit transformeert de collectieve verbeelding de bringers van het slechte nieuws tot de veroorzakers ervan.

Het grootste gevaar dat ons nu bedreigt, dat is niet het virus. We zijn het zelf. Onbewust opgejaagd door het trauma van onze industriële zelfvernietigingen, lopen we regelrecht in de fuik van valse nostalgie. We konden en wilden de scheur in het gordijn van onze levenswereld niet tolereren. Razendsnel trokken we de reparatiesetjes uit de kast, definieerden probleem en strategie, fabriceerden vaccins en lock-downs en reproduceerden zo exact het steriele laboratorium- en administratiewereldje waarin we al die tijd al leefden. En daarmee reproduceren we ook, zij het vooralsnog op minder dramatische wijze dan Agamben het voorstelt, de *Dialektik der Aufklärung* die ons sinds Auschwitz op de hielen zit. Het collectieve wantrouwen tegen de politiek krijgt perverse trekken. De leugen regeert, niet verholen, maar openlijk, want uit naam van een “moral and rational securitism”. Niet wetend hoe om te gaan met het virus en de onbekende consequenties ervan, hebben we in een reflexbeweging gevaar vertaald als risico. Onze wetenschappelijke en imaginaire verbeelding heeft, - zowel officieel in de politiek, als informeel in het algemeen gebezigde publieke discours - in een handomdraai, het onzichtbare zichtbaar, het ontelbare berekenbaar, het vormloze tot object gemaakt. Dwong de crisis ertoe? Dwong de crisis tot een dergelijk overhaast beslissen? Was en is er een ander antwoord denkbaar?

Zoeken we een motto voor wat ons vandaag overkomt, dan kunnen we wellicht, met de nodige voorzichtigheid, terecht bij een spreuk van de voor-Socratische denker Herakleitos: *physis kruptesthai philei* (de natuur heeft er een voorliefde voor zich te verbergen). Het is deze wijsheid die de crisis openbaart. Het virus functioneert daarin slechts als allegorie. De spookachtige afkomst en de verborgenheid ervan staan voor wat Herakleitos *natuur* noemt. *Physis* is de bron waaruit werkelijkheden opgroeien, de *natura* - van het Latijn *nasci* - het *ex nihilo* waaruit leven geboren wordt, ook het schimmige en virale ‘leven’ dat aarzelt op de drempel tussen chemie en organisme. Natuur en *physis* zijn ook de spookachtige angsten die de gordijnen van onze welvaarts- en wetenschapstempels openscheuren. Van Bruno Latour, de Franse eco-filosoof wiens werk aan ons denken heel wat te verdiepen geeft, verscheen afgelopen maand een ongekend inspirerend essay op de markt.¹ Met de vaardige hand van de meester weet hij de persoonlijke en collectieve ervaring van de lock-down (*le confinement*) te vertalen in een bezinning op wie we eigenlijk zijn en willen zijn als mensen. Je zou zijn boek kunnen opvatten als een doorwerking op Primo Levi's *Se questo è un uomo* (... als dit tenminste nog een mens is ...). *Où suis-je? Leçons du confinement à l'usage des terrestres*. Corona openbaart, voor Latour, vooral deze vraag: “waar ben ik als mens?” paradoxaal genoeg uiten Covid-angst en *lock-down*-frustratie zich vooral in een gevoel van *unheimlichkeit*. Altijd maar thuis te moeten zitten, levert het gevoel op niet meer te weten waar je bent, waartoe je behoort, wat je plek is op deze wereld. En dat gevoel is, volgens Latour, uiterst kostbaar. Het werpt namelijk een licht op de a-menselijke conditie waaraan we al zo gewend waren dat we haar niet konden zien. Waar we als gesecculariseerde, geconfinerde en gecontroleerd-controlerende beeldscherm mensen zijn, is precies daar waar we voorheen altijd al waren, te weten in het ‘universum’ (*l'univers*). Latour gebruikt het concept in zijn letterlijke betekenis. *L'univers* is de door wetenschap en economie en andere vormen van geloven gecreëerde *homogene* sfeer. Daar heersen de wetten van de

¹ Bruno Latour, *Où suis-je? Leçons du confinement à l'usage des terrestres*. Paris: La Découverte, 2021.

reproductie van hetzelfde. Daar vloeit logisch of causaal het één uit het ander voort. Daar hebben we onszelf, zoals in het laboratorium of in het Excel-sheet, een wereld geconstrueerd die klopt en die zichzelf in zijn uitingen en effecten telkens bevestigt. De wereld waarin denken en zijn elkaar spiegelen, waarin de orde van de ratio en de orde van de kosmos elkaar van zo dichtbij in de ogen kijken, dat de twee ogen van hun tegenover samensmelten tot één enkele gezichtspunt. *L'univers* is de wereld van zelfproductie en identiteitsreproductie. Op *ZOOM* zien we onszelf zoals anderen ons zien die we zien. We maken ons er de wereld eigen waaraan we toebehoren, zoals we ons de wereld toe-eigenen waaraan de anderen toebehoren.

Tegenover de ervaring van deze door Covid helder oprijzende *homogene technosfeer* van het *universum*, plaatst Latour een schaduwervaring. Immers, als we onszelf zo helder zien als de reproduceerbare identiteitswezens die we altijd al waren, dan is dat alleen mogelijk dankzij het feit we onszelf door Corona opeens ook vanuit een "buiten" zijn gaan beschouwen. Dat "buiten" noemt Latour de sfeer van de "Aarde" (*la Terre*). Het is de niet-sciëntificistisch-economistisch-credibilistische sfeer van heterogeniteit. De sfeer van discontinuïteit, onherhaalbaarheid, uniciteit en onvergelijkbaarheid. De sfeer van de natuur die, zo spreekt Latour de Cartesiaanse traditie tegen, niet anders dan sprongen maakt. De natuur is het veld van permanent inventiviteit en creativiteit, en om spraakverwarring te voorkomen, pleit de auteur ervoor het begrip *natuur* opgevat in deze zin te vervangen door *Gaïa* (Aarde, *Terre*). (Door de wetenschap is de natuur immers juist het veld van het berekenbare en herhaalbare ingesleurd; ze heeft voor de verborgenheid ervan weinig respect getoond.) In het *Univers* rekenen en beschrijven we in termen van eenheden, individuen, atomen: telkens opnieuw aan zichzelf gelijk, of, indien ze aan verandering onderhevig zijn, dan is die verandering terug te voeren tot een enkel verklaringsprincipe. Op de *Terre* interpreteren en beschrijven we in termen van interdependenties, afhankelijkheden, toevalligheden en verrassingen. Voor wie de werkelijkheid ziet als *universum* vormt "de mensheid" een verzamelnaam van individuele mensen. Wie de werkelijkheid met de bril van de aardbewoners (*terrestres*) bekijkt, ontdekt het zogenaamde 'individu' als een mierenhoop. In ons lichaam wonen ontelbare bacteriën en organismen, die ontstaan en vergaan. In ons denken klinken ontelbare stemmen, hoorbaar of onhoorbaar, en spreken talloze talen, spreekbaar of onuitspreekbaar. De mens is geen homogene eenheid, maar een *heterogene interdependentie*. En dat is de eigenlijke Covid-openbaring, dat we ontdekken "aard-lingen" (*terrestres*) te zijn, juist omdat we door de crises gedwongen worden nog radicaler dan we al waren de homogene en reproductieve levenssfeer te bewonen. Covid opent ons de ogen voor het feit dat we het wereldbeeld van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) altijd al hadden geaccepteerd. De aanduiding van het instituut drukt dat uit. Allereerst bedient het instituut een als eenheid voorgesteld collectief: het volk. Vervolgens reduceert het dit collectief tot een parameter: "gezondheid". En het plaatst bovendien de mens, als individu en als collectief, in het midden van zijn levenssfeer: *milieu*, en dat is een antropocentrisch concept. En laten we tenslotte in het woord *instituut* zelf horen hoe het vanuit een homogeen-antropocentrische normaliteit institueert en bevestigt. Maar was Corona nou niet juist de naam van het onberekenbare gebeuren dat het voorhangsel van dit wereldbeeld in tweeën scheurde? En doemde daar, vanachter de homogene wereld, niet de verborgenheden van *Gaïa* op: heterogeniteit en afhankelijkheid, fragiliteit en inventiviteit?

Een crisis heeft openbaringskarakter, maar geen intrinsieke openbarende kwaliteit. Wat de betekenis ervan is, hangt af van het antwoord dat we erop geven. We kunnen de scheur in het gordijn willen repareren. Rationeel door sanitaire en economische maatregelen; passioneel door uitbraken van consumentenwoede en nostalgische oproepen tot homogene identiteitspolitiek (“een volk, een ras, een vrijheid: de onze”). Maar we kunnen de scheur ook nog even laten zitten om gehoor te geven aan wat het eigenlijke openbaringsmoment van de crisis was en is. Zowel het virus als de antivirale interventies hebben één ding maar al te duidelijk aan het licht gebracht: alle discoursen over biologische wetmatigheden, ‘economische noodzaak’, onstuitbare technologisering, sociaal-culturele logica blijken geconstrueerde prietpraat te zijn. In één handomdraai kan, op grond van sanitair-securistische argumenten, het economisch apparaat worden stilgelegd. Als een virus, waarvan het hoogst onwaarschijnlijk is dat het ‘t overleven van de menselijke soort bedreigt, de economisch-technologische groeicontinuiteit weet te onderbreken, waarom zou de ecologische dreiging, waarvan het zeker is dat ze de menselijke soort onherstelbaar zal uitroeien, dat niet ook kunnen doen? Het *Gebot der Stunde* luidt dan ook dat we ons collectief - eerst maar ‘s even via ZOOM - moeten gaan bezinnen op de vraag hoe we de wereld weer bewoonbaar maken. Dat eist respect voor de *Gaïa*, ontvankelijkheid voor het geschenk van creativiteit en vooral de moed om onwetend te zijn. Immers, alleen wanneer we onderling en collectief de moed hebben ons van onze eigen onwetendheid te bedienen, alleen dan kunnen we uittreden uit de onmondigheid waarin de dialectiek van de angst en de Verlichting ons opnieuw hebben gestort. Nu we hebben gezien dat het anders *kan*, is het onze plicht om ook anders te *willen*.

Chris Doude van Troostwijk
(*Le Climont*, 10 februari 2021)